

თბილისის მარცხენა სანაპიროს ურბანული ტრანსფორმაცია და საბჭოთა არქიტექტურული პოლიტიკა (1935-1955)

დავით ნიორაძე

საკვანძო სიტყვები: საბჭოთა არქიტექტურა, დადგენილება, კამოს/უზნადის ქუჩა, საცხოვრებელი სახლი, გიორგი ხიმშიაშვილი, შოთა ყავლაშვილი.

თბილისის მარცხენა სანაპიროს ურბანულ და სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ჩამოსახლებულმა გერმანელმა კოლონისტებმა. სწორედ ამ პერიოდში ჩამოყალიბდა სანაპიროს ქუჩა (დღევანდელი დიმიტრი უზნადის ქუჩა), სადაც ბოლო საუკუნენახევრის განმავლობაში შენდებოდა ფუნქციურად და სტილისტურად განსხვავებული შენობები: საცხოვრებელი სახლები, საგანმანათლებლო დაწესებულებები და ინდუსტრიული ობიექტები. ურბანულ ქსოვილში მნიშვნელოვანი ცვლილებები დაიწყო 1930-იანი წლების შუა ხანებიდან, როდესაც გაფართოვდა ვორონცოვის (დღეს საარბრიუკენის) მოედანი, ხოლო განსაკუთრებით მასშტაბური ჩარევები განხორციელდა მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში. დიმიტრი უზნადის ქუჩაზე 1930-50-იან წლებში აგებული რამდენიმე შენობა, ერთი მხრივ, ასახავს საბჭოთა ეპოქის არქიტექტურის სტილისტურ ტრანსფორმაციებს, მეორე, მხრივ კი, იმ პოლიტიკურ ცვლილებებს, რომლებმაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა თბილისის მარცხენა სანაპიროს ურბანული განვითარება და არქიტექტურული სახე. სტატიაში განხილული პროექტებისა და ნაგებობების მაგალითზე ნაჩვენებია, თუ როგორ აისახა საბჭოთა სახელმწიფოს არქიტექტურული და ქალაქთმშენებლობითი პოლიტიკა თბილისის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ისტორიული უბნის ფორმირებაზე.

თბილისის მარცხენა სანაპირო, კერძოდ დიმიტრი უზნადის ქუჩა, ქალაქის ერთ-ერთი ისტორიული და გამორჩეული ნაწილია. ქუჩის ურბანული ქსოვილის ძირითადი ჩამოყალიბება XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან დაიწყო, რომელშიც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა იმ პერიოდში ჩამოსახლებულმა გერმანულმა მოსახლეობამ. უზნადის ქუჩაზე თავმოყრილია სხვადასხვა დანიშნულების, სტილისა და ეპოქის გამორჩეული შენობები, მათ შორის თბილისის არქიტექტურის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშებიც. ეს არქიტექტურა კარგად ასახავს ეპოქებს, საზოგადოებებსა და მმართველობის დამოკიდებულებას არქიტექტურის მიმართ. უზნადის ქუჩის ისტორიის

ხანგრძლივი პერიოდი საბჭოთა კავშირს უკავშირდება. სტატია შეეხება უზნადის ქუჩის ურბანულ ტრანსფორმაციას საარბრიუკენის მოედნიდან, უზნადის N4 საცხოვრებელი სახლის ჩათვლით. ეს მონაკვეთი 1935-50-იან წლებში ერთ-ერთი აქტიური სამშენებლო არეალი იყო. სტატიის მიზანია გავანალიზო, როგორც განხორციელებული პროექტები, ასევე პროექტები, რომლებიც მხოლოდ ქალაქში დარჩა და კარგად გვიჩვენებს იმ სახეცვლილებას არქიტექტურასა და მშენებლობაში, რომელიც საბჭოთა იმპერიაში მომხდარი პოლიტიკური ცვლილებების შედეგად დადგა. უზნადის ქუჩამ რამდენჯერმე შეიცვალა სახელწოდება, რუსეთის იმპერიის პერიოდში ერქვა სანაპიროსა და

დიდი მთავრის ქუჩა. 1922 წელს ქუჩას მიენიჭა რევოლუციონერ კამოს სახელი.¹ 1990 წლიდან ქუჩა ატარებს დიმიტრი უზნაძის სახელს.²

ერთ-ერთი პირველი მნიშვნელოვანი ჩარევა თბილისის მარცხენა სანაპიროს ურბანულ ქსოვილში 1930-იანი წლების შუა ხანებში განხორციელდა. კარლ მარქსის მოედნის (დღეს საარბრიუკენის) გაფართოების მიზნით აიღეს არაერთი შენობა, მათ შორის სომხური ეკლესია,³ მის წინ, ვორონცოვის სანაპიროსა და ეკლესიის შესახვევის კუთხეში მდებარე სამრევლო სკოლა,⁴ რის შედეგადაც მოედნის ფართობი თითქმის ხუთჯერ გაიზარდა.⁵ (სურ. 1) ამ შენობების აღებით გამოთავისუფლებული ტერიტორიის დასავლეთ ნაწილში აშენდა დიდი საცხოვრებელი სახლი, რომელიც არა მხოლოდ მოედნის, ქალაქის მარცხენა სანაპიროს ერთ-ერთი დომინანტი ნაგებობა გახდა. მოედანი XIX საუკუნის 50-იან წლებში ჩამოყალიბდა,⁶ რომლის მთავარი აქცენტი 1867 წელს დადგმული რუსეთის იმპერიის მეფისნაცვალ მიხეილ ვორონცოვის ქანდაკება იყო,⁷ რომელიც იდგა მოედნის ცენტრში იმ მკაფიო ჰორიზონტალურ ღერძზე, რომელსაც ქმნიდა ხიდი, მოედანი და ნიკოლოზის ქუჩა (დღევანდელი ივანე ჯავახიშვილის).⁸ 1935-1936 წლებში განხორციელებულმა ცვლილებებმა ეს მდგომარეობა შეცვალა და ღერძი მოარღვია.

საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული მასალის მიხედვით, საარბრიუკენის მოედანთან (საბჭოთა პერიოდში კარლ მარქსის სახელობის) მდებარე სახლის პროექტი შეადგინა გიორგი ხიმშიაშვილმა⁹ 935 წლის აგვისტოში „თბილისის

საბჭოს“¹⁰ დაკვეთით. პროექტის მიხედვით ჯამში ხუთსართულიან შენობაში გათვალისწინებული იყო, როგორც საცხოვრებელი ნაწილი, ისე ფართები მაღაზიებისთვის.¹¹

ურბანულ სივრცეში შენობის დომინანტობას რამდენიმე ფაქტორი განსაზღვრავდა. მნიშვნელოვანია მდებარეობის გათვალისწინება, კერძოდ დამრეცი რელიეფი შენობის დასავლეთ მხარეს, რომელიც ისედაც სხვა შენობებზე მაღალ სახლს, მეტად შემაღლებულს წარმოაჩენდა. (სურ. 2) ამასთანავე, მდებარეობამ დიდწილად განსაზღვრა შენობის სამ ფასადზე (მეოთხე ფასადი აგურის, შეუღესავი კედელია) მხატვრული აქცენტების გადანაწილება. მუქი ფერის პირველი სართულის რუსტირებული კედელი, რომელიც კიდევ უფრო მეტ სიმძიმეს ანიჭებს შენობას, მკაფიო ზღვარს ავლენს ზედა სართულებთან. მარჯანიშვილის ქუჩის მხარეს სახლს ორი შესასვლელი და ორი კიბის უჯრედი აქვს. მოედნის მხარეს მიმართულ ფასადზე სამთალოვან პორტიკში მთავარი შესასვლელია განთავსებული და კიბის უჯრედთან ერთად ლიფტია დამონტაჟებული. ფასადის კომპოზიცია შედგენილია ოთხი პილასტრისა და ქვის მცირე აივნების კომბინაციით, რომელშიც პარალელები იკვეთება ანდრეა პალადიოს Palazzo del Capitanio-ს (პალაცო დელ კაპიტანო, ვიჩენცა) საფასადო კომპოზიციიდან¹² (სურ. 3). ამასთანავე, მსგავსებას ამჟღავნებს 1909 წელს სანკტ-პეტერბურგში აშენებულ სახლთან ვლადიმერ შუკოს პროექტით, მოსკოვში 1932-1934 წლებში აგებული სახლთან ივანე ჟოლტოვსკის პროექტით¹³ და კიევში 1934-1936 წლებში მიხეილ გრეჩინის დაპროექტებული შვიდ-

1 კომუნისტი, N161, 1923, გვ. 1.

2 გაზეთ კომუნისტის 1990 წლის 13 ივნისის ნომერში ქუჩას უკვე უზნაძის სახელით მოიხსენიებდნენ. კომუნისტი, N138, 1990, გვ. 3.

3 ხოშტარია, ქართული, 2016, გვ. 37.

4 შონვაძე, XIX საუკუნის, გვ. 108.

5 ჯანბერიძე, ქართული, 1971, გვ. 155.

6 მოედნის ჩამოყალიბებასა და ზოგადად მარცხენა სანაპიროს სწრაფ განვითარებასა და გაფართოებას ხელი შეუწყო 1851-1853 წლებში აგებულმა ორმა ხიდმა, რომლითაც ქალაქის ცენტრალური ნაწილი დაუკავშირა „ნოიტფილისს“. ბერიძე, თბილისის, ტ. I, 1960, გვ. 26.

7 მოქანდაკე ნიკოლოზ პიმენოვი, არქიტექტორი ოტო სიმონსონი.

8 გერსამია, ჯოვანი, 2017, გვ. 28.

9 სეა, უიჯა, ტქ. ფ. 40, ან. 4-1. საქ. 5708. ჯამში, ხელოვნების, 1957, გვ. 123.

10 Тифлисский Совет депутатов трудящихся – Тифсовет, პროექტის ნახაზი გამოხაზა Короли-მა. შეამოწმა – Яхунович-მა.

11 ხიმშიაშვილი სტატიაში წერს, რომ შენობა 7 – სართულიანი უნდა ყოფილიყო, სადაც პირველი სამი სართული მაღაზიებს დაეთმოზოდა. კომუნისტი, შევქმნათ, 1936, N40, გვ. 3.

12 Печёнкин, Апофеоз, 2021, с. 248.

13 იქვე, გვ. 244.

სართულიან საცხოვრებელ სახლთან.¹⁴

მხატვრულად კი, ალბათ, ყველაზე საინტერესო ფასადი უზნადის მხარეს ექცევა და გახსნილია მტკვრის სანაპიროსკენ. მესამე სართულზეა შიდა ეზო, რომელშიც ხილია განთავსებული, სანაპიროს მხარეს შენობის კიდეების დასაკავშირებლად. გამოსარჩევია სახლის საფასადო გაფორმებაში გამოყენებული ეგვიპტური ტიპის, ლოტოსისებური კაპიტელები. საინტერესოა, რომ ფასადზე რელიეფური პანოებიც გამოიყენეს, რომელიც, ნოდარ ჯანბერიძის ცნობით, მშენებლობის პროცესში მოხსნეს.¹⁵ შენობას სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთი ავტორი შეხება და ყველა აღნიშნავს გეგმის მოუხერხებლობასა და, ამავდროულად, ეკლექტიზმს.¹⁶

მტკვრის მარცხენა სანაპიროს განაშენიანებაში მორიგი დიდი ჩარევა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ განხორციელდა. საკვანძო პროექტად იქცა მტკვრის ორივე სანაპიროს (იმ დროისთვის – სტალინის სახელობის) კეთილმოწყობა. ეს გულისხმობდა მაგისტრალისა და მტკვრის კალაპოტის საყრდენი კედლების მშენებლობას. სამუშაოები 1947¹⁷ წლიდან იწყება და პრესაშიც ინტენსიურად შუქდება.¹⁸ 1948 წლიდან აქტიურად იწყება ტიპური საცხოვრებელი სახლების მშენებლობაც.¹⁹ განსაკუთრებით ინტენსიური გახდა არქიტექტურული ანსამბლების დაგეგმარება და მშენებლობა 1949–1954 წლებში – სანაპიროების, მოედნების და პროსპექტების გასწვრივ.²⁰

დღევანდელი ქორწინების სახლის ტერიტორია 1940-იანი წლების ბოლოსა და 1950-იან წლებში ერთ-ერთი აქტიური მშენებლობის არეალი იყო საბინაო და სახელმწიფო დანიშნულების ნაგებობების ასაშენებლად. ფაქტობრივ, ერთ პერიოდში დაპროექტდა და აშენდა სატყეო მრეწველობის სამინისტროს ადმინისტრაციული შენობა უზნადის

N37 და ორი დიდი საცხოვრებელი სახლი უზნადის N2 და N4. (სურ. 4)

დღევანდელი ანზორ ერქომაიშვილისა და უზნადის ქუჩების კუთხეში 1950–1953 წლებში აშენდა საქართველოს სატყეო მრეწველობის სამინისტროს ადმინისტრაციული შენობა. XX საუკუნის დასაწყისის ფოტოებზე ამ ტერიტორიაზე რამდენიმე დაბალი, ორფერდაგადახურვიანი შენობა დგას. უკვე 1940-იანი წლების ფოტოზე აღნიშნული ადგილი თავისუფალია. საინტერესოა, რომ სატყეო სამინისტროს შენობის აგებამდე, განიხილებოდა ბულაჩაურის წყალმომარაგების ადმინისტრაციული შენობის აშენება იური კასრადის პროექტით.²¹ პროექტის მიხედვით შენობა და ტერიტორიის განაშენიანება იკავებდა მონაკვეთს უზნადის ქუჩიდან კოტე და სოსო წერეთლების ქუჩამდე, შესაბამისად განიხილებოდა იქ მდგარი რამდენიმე შენობის დემონტაჟი (დღევანდელი უზნადის N: 35, 33, 31). პროექტი არ განხორციელდა.

სატყეო მრეწველობის სამინისტროს შენობა 1953 წლის 15 იანვარს უკვე დასრულდა იყო.²² პროექტის ავტორი იყო სერგო დემინელი, რომელმაც 1930–50-იანი წლებში რამდენიმე მნიშვნელოვანი და განსხვავებული დანიშნულების მქონე ნაგებობა დააპროექტა თბილისში.²³

ოთხსართულიანი შენობა ადმინისტრაციული შენობისთვის დამახასიათებელი სტრუქტურითაა დაგეგმარებული და დგას ოდნავ დამრეც რელიეფზე. არქიტექტორმა შენობის საფასადო გაფორმებაში განსაკუთრებული მხატვრული აქცენტი დასვა მეოთხე სართულზე: ფანჯრების დეკორატიული გაფორმება, მაღალი და ორნამენტირებული კარნიზი, სადაც გამოყენებულია ქართული შუა საუკუნეების არქიტექტურის ერთ-ერთი გამორჩეული ორნამენტული მოტივი: სოლისებრი ფოთლების ჩუქურთმა. (სურ. 5)

14 Широчин, Архитектура, 2023, с. 222–227.

15 ჯანბერიძე, ქართული, 1971, გვ. 157 (ჩემთვის ამ ეტაპზე უცნობია რელიეფების თემატიკა, ავტორი და განთავსების ადგილი შენობის ფასადზე. დ.ნ).

16 იქვე; კვირკველია, ქართული, საბჭოთა ხელოვნება, N1, 1978, გვ. 16.

17 ჯანბერიძე, ქართული, 1971, გვ. 264.

18 მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მშენებლობაზე, კომუნისტი, N179, 1950, გვ. 3.

19 ჯანბერიძე, ქართული, 1971, გვ. 264.

20 ამაშუკელი, არქიტექტურის, 2019, გვ. 162.

21 სეა, თცა, ფ.14, ა. 1, ს. 945.

22 Заря Востока, N12, 1953, с. 4.

23 დღევანდელი ბარათაშვილის ქუჩაზე მდებარე საცხოვრებელი სახლი N8, 1936; მარჯანიშვილის ქუჩის საცხოვრებელი სახლი N83, 1941; მეტეხის ხიდი, 1951; კინოთეატრი „გამაფხული“, 1960-იანი წლები, გენგიური, საბჭოთა, 2021, გვ. 191–205.

უმნადის ქუჩის N2 და N4 სახლების ადგილზე იყო დაბალი, ერთსართულიანი შენობები, სამხერხაოები და საწყობები. ამ შენობების ალებით გამოთავისუფლდა დიდი ტერიტორია, სადაც 1949 წლიდან დაგეგმარდა ორი დიდი საცხოვრებელი სახლი. თუმცა, მათი დაპროექტებისა და მშენებლობის პროცესი არაერთგვაროვნად წარიმართა.

მდებარეობიდან გამომდინარე, ორივე საცხოვრებელი სახლისთვის შეირჩა მკაფიო ჰორიზონტალური, გრძივი სტრუქტურა, რომელიც ვერტიკალური აქცენტით სრულდებოდა. სახლებს შორის კი დაიგეგმა სანაპიროზე გამავალი მოედანი, რომლის ცენტრში გათვალისწინებული იყო ქანდაკების დადგმა.²⁴ შენობის მსგავსი სტრუქტურა - ჰორიზონტალური ფორმა დასრულებული ვერტიკალით - თბილისის არქიტექტურისთვის უცხო არ ყოფილა. ჯერ კიდევ 1911-1913 წლებში აშენდა, სათავადაზნაურო-საადგილმამულო ბანკი (დღეს ეროვნული ბიბლიოთეკა), ანატოლი კალგინისა და ჰენრიკ ჰრინეცკის მიერ შემუშავებული,²⁵ თუმცა სრულიად სხვა ურბანულ სივრცეში. საბჭოთა პერიოდიდან კი, უნდა გამოვყოთ მიხეილ კალაშნიკოვის²⁶ მიერ დაპროექტებული 100-ბინიანი საცხოვრებელი სახლი გმირთა მოედანზე (1938-1939), რომლის მშენებლობაც თბილისის 1930-იანი წლების ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი ურბანული პროექტი იყო. სახლი მოედანზე რკალს ხაზავს და ბოლოვდება თერთმეტსართულიანი კოშკით, რომელიც იმ დროის ყველაზე მაღალი შენობა იყო თბილისში.²⁷ მსგავსი სტრუქტურისაა ქალაქ გორში სტალინის მუზეუმი,²⁸ რომელიც 1950 წელს დააპროექტა არჩილ ქურდიანმა, მაგრამ ოფიციალურად გაიხსნა 1957 წელს.²⁹ 1953 წელს დასრულდა საქნახშირის ადმინისტრაციული შენობის ერთი ნაწილი (არქიტექტორები: მიხეილ ჩხიკვაძე და აკაკი ჩხენკელი).

1949-1950 წლებში მიხეილ მელიამ შეიმუშავა N4 სახლის რამდენიმე პროექტი, რომელიც

გულისხმობდა სანაპიროს გასწვრივ სამი მართკუთხა, გრძელი მოცულობის დადგმას, რომელთაგან ცენტრალური ოდნავ მაღალი და სიღრმეში შეწეული იქნებოდა.³⁰ შენობა აღმოსავლეთ მხარეს ბოლოვდებოდა ვერტიკალური, შვიდსართულიანი ბლოკით, რომლის მთავარი ფასადი მოედნის მხარეს ექცეოდა. ფასადის გასაფორმებლად განიხილებოდა რამდენიმე ვერსია, მათ შორის საფასადო სიბრტყის დანაწევრება თაღების რიგით, შპილისმაგვარი დეკორატიული ელემენტების გამოყენება აივნებისათვის, რომლებიც მიხეილ მელიამ მარჯანიშვილის მოედანზე 1946-1947 წლებში დაპროექტებულ სახლებშიც გამოიყენა.³¹ საბოლოოდ არჩეული უფრო მკაცრ ვარიანტზე შეჩერდა, სახლის მშენებლობა კი 1955 წელს დასრულდა. (სურ. 6)

N2 სახლის დაპროექტება თითქმის ათი წელი გაგრძელდა. პირველი პროექტი შეადგინა ივანე ჩხენკელმა 1950 წელს. ეს იყო გრძივი სტრუქტურის შენობა, რომელსაც, N4 პროექტისგან განსხვავებით, ორი ვერტიკალური აქცენტი ჰქონდა შენობის თავსა (დასავლეთ ნაწილში) და ბოლოში (აღმოსავლეთ ნაწილში). 1952 წლიდან პროექტი გადააბარეს არქიტექტორთა ჯგუფს, რომელშიც შედიოდნენ შოთა ყავლაშვილი, გივი მეღვინე და ლევან ხარაშვილი. მათ დაპროექტების ორი ეტაპი გაიარეს. პირველ ეტაპზე არქიტექტორებმა საცხოვრებელი სახლის გეგმარებითი სტრუქტურა უფრო გაამთლიანეს, რაც შენობის ცენტრალური ნაწილის დაგრძელებით მოახერხეს და მას სრულად მართკუთხა ფორმა მისცეს. თაღების რიგით, მოჩუქურთმებული სარკმლებითა და აივნებით დეკორატიული აქცენტები დასვეს. ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლილება კი შეეხო შენობის აღმოსავლეთ ნაწილს, სადაც ავტორებმა თოთხმეტსართულიანი კოშკი დააპროექტეს, რითაც ივანე ჩხენკელის ჩანაფიქრი გააგრძელეს და, შეიძლება ითქვას, უფრო გრანდიოზულიც გახადეს,

24 მოედანზე 1961 წელს დაიდგა ალექსანდრე გრიბოედოვის ქანდაკება, ავტორი მერაბ მერაბიშვილი. კომუნისტი, N107, 1961, გვ. 6.

25 შენობის ისტორიის შესახებ იხ.: ბერიძე, თბილისის, ტ. II, 1963; კიკნაძე, ჰენრიკ, 2019; ბერძენიშვილი, ანატოლი, 2020.

26 ჯანბერიძე, ქართული, 1971, გვ. 160.

27 ამაშუკელი, არქიტექტურის, 2019, გვ. 125.

28 დაახლოებით მსგავსი სტრუქტურის შენობები აშენდა საქართველოს რეგიონის სხვა ცენტრებშიც, თელავსა და ქუთაისში.

29 გივიაშვილი, ქალაქ, 2024, გვ. 183.

30 სეა, უიგა, ტვ, ფ. 40, ან. 4-1, ს. N 6405, ფურც. 7, 8, 9.

31 ჯაში, სოციალისტური, 1983, გვ. 44-45.

რადგან კოშკი არა მხოლოდ მრავალბინიანი სახლისთვის, არამედ მთლიანად მტკვრის მარცხენა სანაპიროსთვის გახდებოდა დომინანტი. 1952-1953 წლებში შემუშავებული კოშკის ვარიანტები მსგავსია არაერთი შენობისა, რომელიც იმ პერიოდში აშენდა საბჭოთა კავშირის მასშტაბით. განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ცენტრალური კორპუსი. მსგავსება განსაკუთრებით კოშკის სტრუქტურასა და გაფორმების დამაგვირგვინებელ ნაწილშია. თუმცა არა სიმაღლესა და გაბარიტებში, რადგან ის, რაც მოსკოვისთვის იყო დაშვებული, იმპერიის სხვა ქალებში უნდა განმეორებულიყო მცირე მასშტაბითა და დანახარჯით.³² ამავდროულად, მსგავსებები აშკარაა აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში აგებულ შენობებთან და, რა თქმა უნდა, ამ ყველაფრის მთავარ წინამორბედთან – ამერიკულ არ-დეკოსთან.³³ (სურ. 7-8)

დიმიტრი უზნაძის ქუჩა N2 სახლის ეს გრანდიოზული პროექტები არ განხორციელდა, მიზეზი – იმპერიაში მომხდარი პოლიტიკური ცვლილებები იყო, რომლებმაც დიდი გავლენა მოახდინა არქიტექტურაზე. 1955 წლიდან დაიწყო სახლის დაპროექტების მეორე ეტაპი. ეს გარდამტეხი წელი იყო საბჭოთა არქიტექტურისთვის, რადგან 1955 წლის 4 ნოემბერს მიიღეს დადგენილება (N1870) „არქიტექტურაში ზედმეტობის აღმოფხვრის შესახებ“. დადგენილების მიღებას წინ უსწრებდა 1953 წელს იოსებ სტალინის გარდაცვალება, სათავეში ნიკიტა ხრუშჩოვის მოსვლა, რომელმაც სულ სხვა მიზნები დაუსახა არქიტექტურასა და მშენებლობას. „მშენებლობის ინდუსტრიალიზაციას ინტერესები გვიკარნახებს“ – ამბობდა ის.³⁴ ხრუშოვი იცნობდა სამშენებლო სფეროს, რადგან 1930-იან წლებში რამდენიმე მსხვილ პროექტს ხელმძღვანელობდა მოსკოვსა და კიევში.³⁵ დადგენილება ითვალისწინებდა სამი თვის ვა-

დაში გადახედვილიყო მშენებლობის პროცესში მყოფი ობიექტების საპროექტო და სახარჯთაღრიცხვო დოკუმენტაცია, რათა აღმოფხვრილიყო პროექტებში არქიტექტურული მოპირკეთების, დაგეგმვისა და კონსტრუქციული გადაწყვეტის ზედმეტობები,³⁶ რაც დიდ გავლენას ახდენდა, როგორც მშენებარე, ისე უკვე დაპროექტებულ შენობებზე და არქიტექტურას ახალ მოთხოვნებს უყენებდა: სიმარტივე, მკაცრი ფორმები და ეკონომიური გადაწყვეტა. დადგენილების მიღებას წინ უსწრებდა არქიტექტორთა და მშენებელთა საკავშირო თათბირი.³⁷ პარალელურად დაიწყო აქტიური კრიტიკა, როგორც ქართულ ისე რუსულ პრესაში იმ არქიტექტორებისა, რომელთა შენობებს ახასიათებდა პომპეზური ფორმები და ზედმეტი დეკორატიულობა. „შეიძლება ითქვას, რომ არქიტექტურული ზედმეტობები ბოლო წლებში მოსკოველი არქიტექტორების მიერ შესრულებული პროექტებისთვის ტიპურ მოვლენად იქცა“³⁸ – წერდნენ მოსკოვში 1954 წლის ბოლოს. „ამ ბოლო დროს არქიტექტურული კრიტიკა ხშირად აღნიშნავს ქართველი არქიტექტორების კოშკებით ზედმეტად გატაცებას“³⁹ – წერდნენ თბილისში 1954 წელს. უშუალოდ კრიტიკა შეეხო სწორედ სანაპირო სახლების შენობებსაც, თვლიდნენ, რომ ასე ჩამწკრივებულმა გრძივმა შენობებმა კამოს ქუჩა მოწყვიტა მტკვარს.⁴⁰ საინტერესოა, რომ კრიტიკა არა მხოლოდ ოფიციალურ დონეზე წარმოებდა, არამედ იუმორის საშუალებითაც. მაგ: ჟურნალ „ნიაგში“ გამოქვეყნდა არაერთი შარჟი, რომელიც არქიტექტურულ ზედმეტობებს ეხებოდა.⁴¹ ეს მეტყველებს იმაზე, რომ არქიტექტურული ზედმეტობების კრიტიკა საბჭოთა იდეოლოგიის ინსტრუმენტად იქცა და სატირულ პრესაშიც აისახა (სურ. 9).

1955 წლის 4 ნოემბრის დადგენილების შედეგად დაწყებული არქიტექტურული რეფორმე-

32 Хмельницкий, Архитектура, 2006, с. 315.

33 ასევე უნდა ვახსენოთ: სასტუმრო „ლენინგრადი“ 1952, საგარეო საქმეთა სამინისტრო 1953, სასტუმრო „უკრაინა“ 1957, ვარშავის კულტურისა და მეცნიერების სახლი 1955, Murawski, The Palace, 2019, pp. 49-50; ბერლინის Frankfurter Tor 1953-1956, Bellat, Les architectes soviétiques, 2017, გვ. 61.

34 დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობების აღმოფხვრის შესახებ, საბჭოთა ხელოვნება, N6, 1955, გვ. 146.

35 ZUBOVICH, Moscow, 2021, p. 192.

36 დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობების აღმოფხვრის შესახებ, საბჭოთა ხელოვნება, N6, 1955, გვ. 9.

37 ჯანბერიძე, ქართული, მნათობი, 1955, გვ. 146.

38 Колесников, Архитектура СССР, 1954, с. 3.

39 ჯანბერიძე, ქართული, მნათობი, 1955, გვ. 149.

40 ხიზანიშვილი, თბილისის, საბჭოთა ხელოვნება, 1957, გვ. 60-64.

41 ZUBOVICH, Moscow, 2021, p. 205; Крокодил, N30, 1955, с. 76.

ბი შეეხო საბჭოთა კავშირის მასშტაბით ყველა რესპუბლიკას და მათ შორის საქართველოსაც. დადგენილებამ კონკრეტული მოთხოვნები წაუყენა არქიტექტორებს, რა უნდა გამოეყენებინათ მშენებლობაში და რა იყო პარტიის გენერალური ხაზი. დადგენილების გამო მთელი რიგი პროექტებისა აღარ განხორციელებულა. მათ შორის იყო უზნაძის N2 სახლიც. არქიტექტორებმა შეინარჩუნეს შენობის სიგრილე სტრუქტურა, ფასადზე ვერტიკალური აქცენტების კომპოზიცია, რომელიც სადად დატოვეს. პროექტიდან ამოიღეს კოშკი, რის შედეგადაც მთავარი აქცენტი დასავლეთ მხარეს არსებულმა ათსართულიანმა ნაწილმა იკისრა, სადაც 1965 წელს ქორწინების სახლი გაიხსნა.⁴² მოიხსნა ღია გაღერვა პირველ სართულზე, დეკორატიული თაღები ზედა სართულებზე, ორნამენტირებული აივნები და შენობამ საბოლოო სახე საბჭოთა არქიტექტურის ახალ ეტაპზე მიიღო 1962-1965 წლებში.

დასკვნა

1955 წლის 4 ნოემბრის დადგენილება საბჭოთა კავშირის ყველა რესპუბლიკას შეეხო, რის შედეგადაც მთელი რიგი პროექტებისა აღარ განხორციელებულა. თბილისის მარცხენა სანაპიროს პროექტების მაგალითზე ვნახეთ, თუ რა გავლენა იქონია დადგენილებამ არქიტექტურასა და მშენებლობაზე, როგორ გარდაიქმნა სტალინური არქიტექტურის პომპეზური, კლასიკური ფორმები სადა ფორმებად, შეიცვალა მხატვრული და იდეოლოგიური აქცენტები, რამაც თბილისის მარცხენა სანაპიროს იერსახე განაპირობა.

ამრიგად, თბილისის მარცხენა სანაპირო აჩვენებს, რომ 1955 წლის დადგენილება არა მხოლოდ არქიტექტურულ-ესთეტიკური, არამედ პოლიტიკური გარდატეხის გამოხატულება იყო, რომელმაც განსაზღვრა საბჭოთა ქალაქმშენებლობის შემდგომი განვითარება

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ამაშუკელი თ., არქიტექტურის პოლიტიკური კონტექსტი: 1921-1956 წლების თბილისის არქიტექტურის მაგალითზე, თბ., 2019.
- ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801-1917 წლები, ტ. I, თბ., 1960.
- გენგიური ნ., საბჭოთა მოდერნიზმის ეპოქის კინოთეატრების არქიტექტურა საქართველოში (თანამედროვეობა და საბჭოთა არქიტექტურული მემკვიდრეობა), ხელოვნება და თანამედროვეობა, N1 (11), 2021.
- გერსამია თ., ჯოვანი სკუდიერის ცხოვრება და მოღვაწეობა, სამეცნიერო კონფერენცია ჯოვანი სკუდიერი და საქართველო, თბ., 2017.
- გივიაშვილი ი., ქალაქ გორის საბჭოთა ტოპოგრაფია, ხელოვნებისა და მედიის კვლევების საერთაშორისო კრებული, N4 (14), 2024.
- კიკნაძე ე., ჰენრიკ ჰრინგესკი 150, თბ., 2019.
- კვირკველია თ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურის განვითარების გზები, საბჭოთა ხელოვნება, N1, თბ., 1978.
- შონვაძე თ., XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის საგანმანათლებლო დაწესებულებები და მათი არქიტექტურა თბილისში (საქართველოს ეროვნული არქივის მასალის მიხედვით), თბ., 2023.
- ხიზანიშვილი გ., თბილისის სანაპიროების განაშენიანების შესახებ, საბჭოთა ხელოვნება, N6, 1957.
- ხოშტარია დ., ქართული სტილი და იმპერიის არქიტექტორები, არქიტექტურა და იდენტობა: საეკლესიო

42 კომუნისტი, N204, 1 სექტემბერი, 1964, გვ. 4.

- მშენებლობა თბილისში (1801-1918), თბ., 2016.
- ჯანბერიძე ნ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურა – განვითარების გზა, თბ., 1971.
 - ჯანბერიძე ნ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურის ზოგიერთი შემოქმედებითი საკითხი, მნათობი, N6, თბ., 1955.
 - ჯაში ნ., ხელოვნების საკითხები, თბ., 1957.
 - კომუნისტი, შევემნათ მონუმენტალური ნაგებობანი, 1936, N40; მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მშენებლობაზე, N179, 1950.
 - Заря Востока, N12 (8586), 15 января, 1953.
 - საბჭოთა ხელოვნება, დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობების აღმოფხვრის შესახებ, N6, 1955.
 - საქართველოს ეროვნული არქივის უახლესი ისტორიის არქივის ტექნიკური განყოფილება, ფ. 40, ან. 4-1. ს. 6405.
 - საქართველოს ეროვნული არქივის თბილისის ცენტრალური არქივი, ფ.14, ა. 1, ს. 945.
 - MURAWSKI Michal, The Palace Complex, A Stalinist Skyscraper, Capitalist Warsaw, and a City Transfixed, 2019.
 - BELLAT Fabien, Les architectes soviétiques, „conseillers“ des républiques du Bloc de l’Est, Studia Politica: Romanian Political Science Review, 2017.
 - ZUBOVICH Katherine, Moscow Monumental, Soviet Skyscrapers and Urban Life in Stalin’s Capital, chapt. 8, De-Stalinization and the Battle against Excess, Princeton, 2021.
 - Печёнкин И., Апостроф фасада. Дом И. В. Жолтовского на Моховой улице в контексте архитектурной неоклассики первой половины XX века, 2021.
 - Хмельницкий Д., Архитектура Сталина. Психология и стиль, М., 2006.
 - Широкин С., Архитектура межвоенного Киева, Сталинка, часть II, Киев, 2023.
 - Колесников С. К итогам архитектурной практики в городах РСФСР за 1953 г. Архитектура СССР, N11 1954.
 - Крокодил, N30, 1955.

ნაშრომის მომზადების პროცესში გამოყენებულ იქნა ChatGPT (OpenAI) ტექსტის თარგმანის მიზნით. ნაშრომში წარმოდგენილი ყველა ანალიზი, ინტერპრეტაცია და დასკვნა ეკუთვნის ავტორს.

THE URBAN TRANSFORMATION OF TBILISI'S LEFT BANK AND SOVIET ARCHITECTURAL POLICY (1935-1955)

David Nioradze

Keywords: Soviet architecture, 1955 resolution, Kamo/Uznadze Street, residential building, Giorgi Khimshiashvili, Shota Kavlashvili.

German colonists who settled in the area during the first half of the 19th century played a significant role in the urban and socioeconomic development of the left bank of the Mtkvari in Tbilisi. It was during this period that Embankment Street, present-day Dimitri Uznadze Street, took shape. Over the past 150 years, the street has been built up with functionally and stylistically diverse structures, including residential buildings, educational institutions, and industrial facilities. Significant changes to the urban fabric began in the mid-1930s, when Vorontsov Square, present-day Saarbrücken Square, was enlarged. Even more extensive interventions, however, were carried out in the years following World War II. Several buildings erected on Dimitri Uznadze Street between the 1930s and 1950s illustrate both the stylistic transformations of Soviet architecture and the political transformations that profoundly influenced the urban development and architectural character of Tbilisi's left bank. Drawing on the examples of the projects and buildings examined in this article, the study demonstrates how the architectural and urban planning policies of the Soviet state shaped the development of one of Tbilisi's most significant historic districts.

Tbilisi's left bank, particularly Dimitri Uznadze Street, is one of the city's most historic and distinctive areas. The street's urban fabric began to take shape in the first half of the 19th century, a process to which the German settlers who arrived during this period made a significant contribution. Dimitri Uznadze Street contains a diverse range of notable buildings representing different functions, styles, and historical periods, including some of the finest examples of Tbilisi's architecture. This architectural heritage offers valuable insight into different historical eras, social contexts, and the attitudes of successive governing authorities toward architecture. A substantial part of Uznadze Street's modern history is linked to the Soviet period. This article

focuses on the urban transformation of the section stretching from Saarbrücken Square to the residential building at 4 Uznadze Street. Between 1935 and the 1950s, this area constituted one of the most intensive sites of construction activity in Tbilisi. The aim of this study is to analyze both realized projects and those that remained on paper, as together they reveal the transformations in architecture and construction that resulted from political changes within the Soviet empire. Over the course of its history, Uznadze Street has been renamed several times. During the Russian Imperial period, it was known as Embankment Street and Grand Duke Street. In 1922, it was renamed in honor of the revolutionary Kamo¹. Since 1990, the street has borne the name of Dimitri

¹ გაბ. კომუნისტო, 1923, N 161, გვ. 1.

Uznadze².

One of the first major interventions in the urban fabric of Tbilisi's left bank took place in the mid-1930s. In order to enlarge Karl Marx Square, present-day Saarbrücken Square, several buildings were demolished, including an Armenian church³ and a parish school situated in front of it, at the corner of Vorontsov Embankment and Church Lane⁴. These demolitions increased the area of the square nearly fivefold⁵ (Illustration. 1). A large residential building was erected on the western part of the site cleared by these demolitions. It became a dominant feature not only of the square itself, but also of Tbilisi's left bank as a whole. The square was established in the 1850s⁶; its principal focal point was the monument to Mikhail Vorontsov, Viceroy of the Russian Empire, erected in 1867⁷. Located at the center of the square, the monument formed part of a clearly articulated horizontal urban axis defined by the bridge, the square, and Nikolai Street, present-day Ivane Javakhishvili Street⁸. The redevelopment undertaken in 1935–1936 altered this spatial configuration and disrupted the previously coherent urban axis.

According to documents preserved in the Georgian National Archives, the project for the residential building located near Saarbrücken Square, Karl Marx Square during the Soviet period, was designed by Giorgi Khimshiashvili⁹ in August 1935, on commission from the Tbilisi Soviet¹⁰. The project envisaged a five-storey building incorporating both residential accommodation and spaces for shops¹¹.

The building's dominance within the urban land-

scape was determined by several factors. Of particular importance was its location, specifically the sloping topography to the west, which further enhanced the perceived height and visual prominence of a structure that already exceeded the surrounding buildings in scale. (Illustration 2) The building's location also largely determined the distribution of architectural emphasis across its three principal façades, the fourth being a non-plastered brick wall. The dark-colored, rusticated ground floor reinforces the building's sense of weight and establishes a pronounced visual separation from the upper floors. On the Marjanishvili Street side, the building has two entrances and two stairwells. The principal entrance is located within a triple-arched portico on the façade facing the square, where a lift was installed adjacent to the main stairwell. The façade composition is articulated through four pilasters and a series of small stone balconies, a combination that reveals compositional parallels with the façade of Andrea Palladio's Palazzo del Capitano in Vicenza¹² (Illustration 3). The façade also reveals affinities with the apartment building designed by Vladimir Shchuko and constructed in Saint Petersburg in 1909, with the residential building designed by Ivan Zholtovsky and built in Moscow between 1932 and 1934¹³, and with the seven-floor residential building designed by Mykhailo Grechina and constructed in Kyiv between 1934 and 1936¹⁴.

Arguably, the most architecturally accomplished façade is the one facing Uznadze Street and overlooking the Mtkvari embankment. At the level of the third floor, the building incorporates an internal

2 By the June 13, 1990 issue of newspaper *Komunisti*, the street was already being referred to as Uznadze Street (*Komunisti*, 1990, no. 138, p. 3).

3 ხოშტარია, ქართული სტილი, 2016, გვ. 37.

4 შონვაძე, XIX საუკუნის მეორე, გვ. 108.

5 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურა, 1971, გვ. 155.

6 The square's shaping and the development and expansion of the left bank of the Mtkvari in general were promoted by two bridges built in 1851–1853 to connect the city's central section to so-called Neo-Tiflis. ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება, ტ. I, 1960, გვ. 26.

7 Sculptor Nikolay Pimenov, architect Otto Simonson.

8 გერსამია, ჯოვანი სკუდვიერის ცხოვრება, 2017, გვ. 28.

9 სეა, უცა, ტქ, ფ. 40, ან. 4-1, საქ. 5708; ჯაში, ხელოვნების საკითხები, 1957, გვ. 123.

10 Тифлисский Совет депутатов трудящихся – Тифсовет; პროექტის ნახაზი გამოსაზღვრა Корოლი-მა; შეამოწმა Янұбович-მა.

11 Khimshiashvili writes in an article that the building was supposed to comprise seven floors, with the first three floors occupied by shops. გაბ. კომუნისტი, შევექმნათ მონუმენტალური ნაგებობანი, 1936, N40, გვ. 3.

12 Печёнкин, Апофеоз фасада, 2021, გვ. 248.

13 Печёнкин, Апофеоз фасада, 2021, გვ. 244.

14 Широчин, Архитектура межвоенного Киева, 2023, გვ. 222–227.

courtyard traversed by a bridge that connects the two wings of the structure on the embankment side. Particularly noteworthy are the Egyptian-style lotus capitals employed in the architectural decoration of the façades. Of particular interest is the fact that the original façade design included relief panels which, according to Nodar Janberidze, were removed during construction¹⁵. The building has attracted considerable attention in scholarly literature, with virtually all authors noting both the shortcomings of its plan and its stylistic eclecticism¹⁶.

The next major intervention in the development of the Mtkvari's left bank took place in the aftermath of World War II. The principal undertaking was the redevelopment of both embankments of the Mtkvari River, then named after Stalin. This project involved the construction of a riverside thoroughfare together with retaining walls along the river channel. The works commenced in 1947¹⁷ and were extensively covered in the contemporary press¹⁸. From 1948 onwards, the construction of standardized residential buildings also began to accelerate¹⁹. Between 1949 and 1954, the planning and execution of large-scale architectural ensembles became particularly intensive, especially along the river embankments, public squares, and major avenues²⁰. The site now occupied by the Wedding Palace became one of the principal construction zones in the late 1940s and 1950s, earmarked for the development of residential and public buildings. Within a relatively short period, the administrative building of the Ministry of Forestry at 37 Uznadze Street, together with two large residential buildings at 2 and 4 Uznadze Street, was designed and constructed within the same broader phase of urban development. (Illustration 4)

At the present-day corner of Anzor Erkomaishvili and Uznadze Streets, the administrative build-

ing of the Ministry of Forestry Industry of Georgia was erected in 1950–1953. Early 20th-century photographic evidence reveals several low-rise structures with gabled roofs located on this site. By the 1940s, however, the area appears to have been cleared. Interestingly, before the construction of the Ministry of Forestry building, the site was considered for the administrative building of the Bulachauri Water Supply System, designed by Yuri Kasradze²¹. According to the design proposal, the building and its surrounding development were planned to occupy the section of the urban block stretching from Uznadze Street to Kote and Soso Tsereteli Streets. The realization of the project therefore envisaged the demolition of several existing structures on the site, present-day 35, 33, and 31 Uznadze Street. However, the proposal was never executed.

By January 15, 1953, the building of the Ministry of Forestry Industry had already been completed²². Its design was authored by Sergo Demchineli, an architect who, during the 1930s–1950s, produced a number of significant projects in Tbilisi representing diverse functional typologies²³.

The four-floor building follows the spatial organization typical of an administrative structure and is positioned on a gently sloping site. The architect introduced a particular artistic emphasis in the treatment of the façade at the level of the fourth floor, expressed through the decorative framing of the windows and the prominent, richly ornamented cornice. The latter incorporates one of the characteristic ornamental motifs of Georgian medieval architecture — the carved motif of wedge-shaped leaves. (Illustration 5)

The sites currently occupied by 2 and 4 Uznadze Street were previously occupied by low-rise, single-floor structures, including sawmills and ware-

15 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურა, 1971, გვ. 157. The subject matter, authorship, and exact placement of the reliefs on the façade remain unclear at this stage. D.N.

16 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურა; კვირკველია, ქართული საბჭოთა არქიტექტურის, ჟურ. საბჭოთა ხელოვნება, 1978, N1, გვ. 16.

17 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურა, 1971, გვ. 264.

18 მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მშენებლობაზე, გაზ. კომუნისტი, 1950, N179, გვ. 3.

19 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურა, 1971, გვ. 264.

20 ამაშუკელი, არქიტექტურის პოლიტიკური კონტექსტი, 2019, გვ. 162.

21 სეა, თცა, ფ.14, ა. 1, ს. 945.

22 გაზ. Заря Востока, N12, 1953, გვ. 4.

23 დღევანდელი ბარათაშვილის ქუჩაზე მდებარე საცხოვრებელი სახლი N8, 1936; მარჯანიშვილის ქუჩის საცხოვრებელი სახლი N83, 1941; მეტეხის ხიდი, 1951; კინოთეატრი „გამაფხული“, 1960–იანი წლები; გენგური, საბჭოთა მოდერნიზმის, 2021, გვ. 191–205.

houses. Their demolition created a large vacant plot, on which the construction of two substantial residential buildings was planned beginning in 1949. Nevertheless, the design and construction history of these projects developed through a complicated and uneven process.

Given their location, both residential buildings were conceived as clearly defined horizontal, longitudinal structures, each articulated by a vertical accent. The space between the buildings was planned as a public square facing the embankment, with a sculpture intended to serve as its central focal point²⁴. This type of architectural composition, based on a horizontal mass terminating in a vertical element, was not unprecedented in Tbilisi's architectural history. An earlier example is the Noble Landowners' Bank, constructed in 1911–1913, today housing the National Library, designed by Anatoly Kalgin and Henryk Hryniewski, yet conceived for a completely different urban setting²⁵. Among the examples from the Soviet period, particular attention should be given to the 100-apartment residential building at Heroes' Square, designed by Mikhail Kallashnikov in 1938–1939. Its construction constituted one of the major urban development projects implemented in Tbilisi during the 1930s²⁶. The building forms an arc along the square and terminates with an eleven-floor tower, which was the tallest building in Tbilisi at the time²⁷. A similar compositional structure can be observed in the Stalin Museum in the city of Gori²⁸, designed by Archil Kurdiani in 1950, although it was officially opened only in 1957²⁹. In 1953, one section of the administrative building of Sakhnakhshiri, Georgian Coal, was completed, designed by Mikhail Chkhikvadze and Akaki Chkhenkeli.

Between 1949 and 1950, Mikheil Melia prepared several design proposals for Building No. 4, envisioning three elongated rectangular blocks arranged along the embankment. The central block was

conceived as a slightly higher element, recessed in relation to the two flanking volumes³⁰. On the eastern side, the building culminated in a vertical seven-floor block, with its principal façade oriented toward the square. A number of façade treatment proposals were considered, among them the subdivision of the façade surface by a sequence of arches and the incorporation of spire-like decorative motifs into the balcony design — an approach previously used by Mikheil Melia in the residential buildings he designed at Marjanishvili Square in 1946–1947³¹. In the final version, however, a more austere architectural solution was adopted, and construction of the building was completed in 1955. (Illustration 6)

The design development of Building No. 2 extended over nearly ten years. The initial proposal was prepared by Ivane Chkhenkeli in 1950. It envisaged an elongated longitudinal composition which, in contrast to the project for Building No. 4, was articulated by two vertical accents positioned at the western and eastern ends of the building. Beginning in 1952, the project was reassigned to an architectural team consisting of Shota Kavlashvili, Givi Melkadze, and Levan Kharashvili. Their work proceeded through two distinct stages of design development. During the first stage, the architects consolidated the spatial and planning structure of the residential building by extending its central section and giving it a fully rectangular form. Decorative accents were introduced through an arcade-like sequence of arches, carved window surrounds, and balconies. The most substantial transformation affected the eastern part of the building, where the architects introduced a fourteen-floor tower. This solution developed and amplified Ivane Chkhenkeli's initial concept, making it even more monumental, as the tower was conceived not merely as the dominant element of the residential building, but as a visual landmark for the entire left bank of the Mtkvari River. The tower proposals developed

24 მოედანზე 1961 წელს დაიდგა ალექსანდრე გრიბოედოვის ქანდაკება, ავტორი მერაბ მერაბიშვილი. გაზ. კომუნისტი, 1961, N107, გვ. 6.

25 About the history of the building, see: ბერიძე, თბილისის ხუროთმოძღვრება, ტ. II, 1963; კიკნაძე, ჰენრიკ ჰრინევსკი 150, 2019; ბერძენიშვილი, ანატოლი კალგინი 145, 2020.

26 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურა, 1971, გვ. 160.

27 ამაშუკელი, არქიტექტურის პოლიტიკური კონტექსტი, 2019, გვ. 125.

28 Similar structural buildings were erected in other regional centers of Georgia, Telavi and Kutaisi.

29 გივიაშვილი, ქალაქ გორის საბჭოთა ტოპოგრაფია, 2024, გვ. 183.

30 სეა, უიგა, ტგ, ფ. N40, ან. 4-1, ს. N6405, ფ. 7, 8, 9.

31 ჯაში, სოციალისტური თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1983, გვ. 44–45.

in 1952–1953 correspond closely to the architectural language of numerous buildings erected across the Soviet Union during this period. Among these, the main building of Moscow State University is of particular relevance. The similarity is most apparent in the structural composition of the tower and in the design of its upper terminating section. However, the resemblance was not expressed in terms of height or overall scale, since what was permitted in Moscow was to be reproduced in other cities of the empire on a smaller scale and at lower cost³². At the same time, evident parallels can be drawn with buildings erected in Eastern European countries and, of course, with the principal predecessor of this architectural language—American Art Deco³³. (Illustrations 7–8)

These ambitious design proposals for 2 Dimitri Uznadze Street were ultimately not realized as a result of political transformations within the Soviet empire, which significantly influenced the development of architecture. The second phase of the building's design commenced in 1955. This year represented a decisive turning point in the history of Soviet architecture, marked by the adoption, on November 4, 1955, of Resolution No. 1870, On the Elimination of Excesses in Design and Construction. The decree followed the death of Joseph Stalin in 1953 and the subsequent rise of Nikita Khrushchev to power, whose policies established a fundamentally different direction for architectural practice and construction. “The interests of the industrialization of construction dictate this to us,” he argued³⁴. Khrushchev had extensive experience in the construction field, having overseen several large-scale projects in Moscow and Kyiv during the 1930s³⁵. The resolution stipulated that, within three months, the design and budget documentation of buildings un-

der construction was to be revised in order to eliminate excessive elements of architectural decoration, planning, and structural solutions incorporated into the projects³⁶. These requirements had a profound influence on both ongoing construction projects and buildings that were still at the design stage, establishing a new set of criteria for architectural practice: simplicity, formal restraint, and economic efficiency. The adoption of the resolution was preceded by the All-Union Conference of Architects and Builders³⁷. Simultaneously, an intensive critical discourse emerged in both the Georgian and Russian press, targeting architects whose works were associated with pompous forms and excessive decorative treatment. “It may be said that architectural excesses had become a typical characteristic of projects produced by Moscow architects in recent years,” stated a publication in Moscow at the end of 1954³⁸. “Recently, architectural criticism has often drawn attention to Georgian architects’ excessive enthusiasm for towers,” wrote the Tbilisi press in 1954³⁹. The riverside residential buildings themselves became the subject of direct criticism, with commentators arguing that the linear arrangement of these elongated structures had cut Kamo Street off from the Mtkvari River⁴⁰. Interestingly, criticism was articulated not only through official channels but also through humor. For instance, magazine *Niangi* published a number of satirical cartoons addressing the issue of architectural excesses⁴¹. This indicates that the critique of architectural excesses became an instrument of Soviet ideology and was reflected even in the satirical press. (Illustration 9)

The architectural reforms launched following the Resolution of November 4, 1955 extended throughout all republics of the Soviet Union, including Georgia. The decree imposed specific directives upon

32 Хмельницкий, Архитектура Сталина, 2006, გვ. 315.

33 Also Hotel Leningrad (1952), Foreign Ministry (1953), Hotel Ukraine (1957), Warsaw House of Culture and Science (1955), Murawski M., The Palace Complex, 2019, გვ. 49–50; Berlin Frankfurter Tor, 1953–1956; Bellat F., Les architectes soviétiques, 2017, გვ. 61.

34 Ibid.

35 Zubovich, Moscow Monumental, 2021, გვ. 192.

36 დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობების აღმოფხვრის შესახებ, ჟურ. საბჭოთა ხელოვნება, 1955, N6, გვ. 9.

37 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურის, ჟურ. მნათობი, 1955, გვ. 146.

38 Колесников С., К итогам архитектурной, Архитектура СССР, 1954, გვ. 3.

39 ჯანბერიძე, ქართული საბჭოთა არქიტექტურის, ჟურ. მნათობი, 1955, გვ. 149.

40 ხიზანიშვილი, თბილისის სანაპიროების, ჟურ. საბჭოთა ხელოვნება, 1957, გვ. 60–64.

41 Zubovich, Moscow Monumental, 2021, გვ. 205. ჟურ. Крокодил, N30, 1955, გვ. 76.

architects, determining what was to be used in construction and what constituted the Party's general line. The implementation of the resolution resulted in the abandonment of numerous architectural projects, including the earlier towered design proposals for the residential building at 2 Uznadze Street. The architects retained the building's elongated longitudinal composition and the arrangement of vertical accents on the façade; however, these elements were simplified and treated with greater restraint. The tower element was excluded from the final design, transferring the principal architectural emphasis to the ten-floor western section, where the Wedding Palace opened in 1965⁴². The open ground-floor gallery, decorative arches on the upper levels, and ornamented balconies were also removed. The building received its definitive form between 1962 and 1965, corresponding to the new phase of Soviet architectural development that emerged after the mid-1950s reforms.

Conclusion

The November 4, 1955 Resolution affected all republics of the Soviet Union and led to the cancellation of numerous architectural projects. The case studies of the developments on the left bank of the Mtkvari River in Tbilisi demonstrate the extent to which the resolution transformed architectural practice and construction processes. The pompous, classical forms of Stalinist architecture gave way to simpler and more restrained forms, accompanied by a shift in artistic and ideological priorities. These transformations played a decisive role in shaping the architectural appearance of Tbilisi's left bank.

Thus, the case of Tbilisi's left bank demonstrates that the 1955 resolution was not merely an architectural and aesthetic shift, but also a manifestation of a broader political transformation that shaped the subsequent trajectory of Soviet urban development.

REFERENCES:

- ამაშუკელი თ., არქიტექტურის პოლიტიკური კონტექსტი: 1921-1956 წლების თბილისის არქიტექტურის მაგალითზე, თბ. 2019.
- ბერიძე ვ., თბილისის ხუროთმოძღვრება, 1801-1917 წლები, ტ. I, თბ. 1960.
- გენგიური ნ., საბჭოთა მოდერნიზმის ეპოქის კინოთეატრების არქიტექტურა საქართველოში (თანამედროვეობა და საბჭოთა არქიტექტურული მემკვიდრეობა), ხელოვნება და თანამედროვეობა, N1 (11) 2021, გვ. 191-205.
- გერსამია თ., ჯოვანი სკუდიერის ცხოვრება და მოღვაწეობა, სამეცნიერო კონფერენცია „ჯოვანი სკუდიერი და საქართველო“, თბ. 2017.
- გივიაშვილი ი., ქალაქ გორის საბჭოთა ტოპოგრაფია, ხელოვნებისა და მედიის კვლევების საერთაშორისო კრებული, N4 (14), 2024, გვ. 177-202.
- კიკნაძე ე., ჰენრიკ ჰრინესკი 150, თბ. 2019.
- კვირკველია თ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურის განვითარების გზები, საბჭოთა ხელოვნება, N1, თბ. 1978, გვ. 14-22.
- შონვაძე თ., XIX საუკუნის მეორე ნახევრისა და XX საუკუნის დასაწყისის
- საგანმანათლებლო დაწესებულებები და მათი არქიტექტურა თბილისში (საქართველოს ეროვნული არქივის მასალის მიხედვით), თბ. 2023.
- ხიზანიშვილი გ., თბილისის სანაპიროების განაშენიანების შესახებ, საბჭოთა ხელოვნება, N6, 1957, გვ. 60-64.
- ხოშტარია დ., ქართული სტილი და იმპერიის არქიტექტორები, არქიტექტურა და იდენტობა: საეკლესიო მშენებლობა თბილისში (1801-1918), თბ. 2016.
- ჯანბერიძე ნ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურა - განვითარების გზა, თბ. 1971.
- ჯაბერიძე ნ., ქართული საბჭოთა არქიტექტურის ზოგიერთი შემოქმედებითი საკითხი, ჟურ. მნათობი, თბ. 1955, N6: გვ. 146-151.

42 გაზ. კომუნისტი, N204, 1 სექტემბერი, 1964, გვ. 4.

- ჯაში ნ., ხელოვნების საკითხები, თბ. 1957.
- გაზ. კომუნისტი, შევექმნათ მონუმენტალური ნაგებობანი, 1936, N40; მტკვრის მარცხენა სანაპიროს მშენებლობაზე, 1950, N179.
- გაზ. Заря Востока, N12 (8586) 15 января 1953.
- ჟურ. საბჭოთა ხელოვნება, დაპროექტებასა და მშენებლობაში ზედმეტობების აღმოფხვრის შესახებ, 1955, N 6, გვ.
- საქართველოს ეროვნული არქივის უახლესი ისტორიის არქივის ტექნიკური განყოფილება, ფ. 40, ან. 4-1. ს. 6405.
- საქართველოს ეროვნული არქივის თბილისის ცენტრალური არქივი, ფ.14, ა. 1, ს. 945.
- Murawski M., The PALACE COMPLEX, A Stalinist Skyscraper, Capitalist Warsaw, and a City Transfixed, Indiana University Press, 2019.
- Bellat, F., Les architectes soviétiques, “conseillers” des républiques du Bloc de l’Est. Studia Politica: Romanian Political Science Review, 2017.
- ZUBOVICH K. MOSCOW MONUMENTAL, Soviet Skyscrapers and Urban Life in Stalin’s Capital, chapter 8, De-Stalinization and the Battle against “Excess, Princeton University Press, 2021.
- Печёнкин И., Апофеоз фасада. Дом И. В. Жолтовского на Моховой улице в контексте архитектурной неоклассики первой половины XX века. 2021.
- Хмельницкий Д., Архитектура Сталина. Психология и стиль, Москва, 2006.
- Широчин С. , Архитектура межвоенного Киева, Сталинка, часть II, Киев, 2023.
- Колесников С. К итогам архитектурной практики в городах РСФСР за 1953 г. Архитектура СССР. 1954, N11, გვ. 3.
- ჟურ. Крокодил, N30, 1955, გვ. 76.

ChatGPT (OpenAI) was used during the preparation of this paper for the purpose of text translation. All analyses, interpretations, and conclusions presented in the paper are solely those of the author.

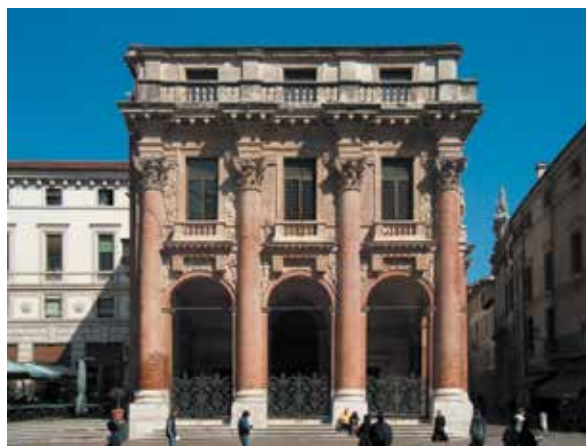

1. მძკვის მარცხენა სანაპიროს ხედი კარლ მარქსის მოედნის რეკონსტრუქციამდე; წყარო: ციფრული ბიბლიოთეკა „ივერიელი“.

1. VIEW OF THE LEFT BANK OF THE MTKVARI RIVER BEFORE THE RECONSTRUCTION OF KARL MARX SQUARE; SOURCE: IVERIELI DIGITAL LIBRARY.

2. საცხოვრებელი სახლი საარბრუკენის მოედანზე. არქიტექტორი გიორგი ხიმშიაშვილი. წყარო: ციფრული ბიბლიოთეკა „ივერიელი“.

2. RESIDENTIAL BUILDING ON SAARBRÜCKEN SQUARE. ARCHITECT: GIORGI KHMISHASHVILI; SOURCE: IVERIELI DIGITAL LIBRARY.

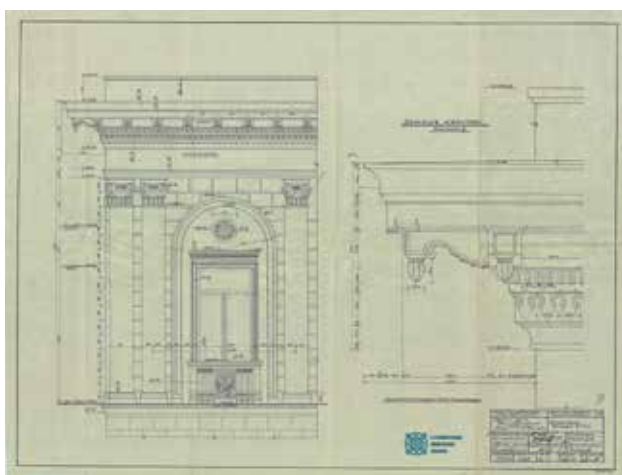

3. Palazzo del Capitaniato, ვენეცია, XVI საუკუნე, არქიტექტორი ანდრეა პალადიო.

3. PALAZZO DEL CAPITANIATO, VENICE, SIXTEENTH CENTURY. ARCHITECT: ANDREA PALLADIO.

4. მთკვრის მარცხენა სანაპიროს ხედი რეკონსტრუქციამდე, 1940-იანი წლები. (საქართველოს ეროვნული არქივი).
4. VIEW OF THE LEFT BANK OF THE MTKVARI RIVER BEFORE ITS RECONSTRUCTION, 1940S.
(GEORGIAN NATIONAL ARCHIVES).

5. უზნაძის ქ. №37-ის შენობის პროექტის დეტალი.
(საქართველოს ეროვნული არქივი).
5. DETAIL OF THE DESIGN FOR THE BUILDING AT 37 UZNADZE STREET. (GEORGIAN NATIONAL ARCHIVES).

6. უზნაძის ქ. №2-ისა და №4-ის საცხოვრებელი სახლები; წყარო: საქართველოს ეროვნული არქივი.
6. RESIDENTIAL BUILDINGS AT 2 AND 4 UZNADZE STREET.
SOURCE: NATIONAL ARCHIVES OF GEORGIA.

7. უზნაძის ქ. №2-ის საცხოვრებელი სახლის განუხორციელებელი პროექტი, 1953. (საქართველოს ეროვნული არქივი).
7. UNBUILT DESIGN FOR THE RESIDENTIAL BUILDING AT 2 UZNADZE STREET, 1953. (GEORGIAN NATIONAL ARCHIVES).

8. ვარშავის კულტურისა და მეცნიერების სასახლე. არქიტექტორი ლევ რუდნევი, 1955.
8. PALACE OF CULTURE AND SCIENCE, WARSAW. ARCHITECT: LEV RUDNEV, 1955.

9. შარჟი „არქიტექტორის ოჯახში“. მხატვარი ნ. ლისოგორსკი. ჟურნალი ნიანგი (Крокодил), 30 ოქტომბერი, 1955. წარწერა: „— დედა, შეხედე, რა ტორტი იყიდა მამამ! — რას ამბობ? ეს მისი ახალი შენობის პროექტია.“
9. CARTOON "IN THE FAMILY OF AN ARCHITECT." ARTIST: N. LISOGORSKY. PUBLISHED IN KROKODIL, 30 OCTOBER 1955. CAPTION: "—MOM, LOOK WHAT A CAKE DAD BOUGHT! —WHAT ARE YOU TALKING ABOUT? THAT'S THE DESIGN FOR HIS NEW BUILDING."